

1.01
Prejeto 18. 6. 2014

UDK: 329.12(497.4):323.1"1924"

Jurij Perovšek*

Pium desiderium dr. Vekoslava Kukovca leta 1924

IZVLEČEK

V razpravi je predstavljena pobuda enega od vodilnih slovenskih liberalnih politikov v prvih desetletjih 20. stoletja dr. Vekoslava Kukovca z začetka avgusta 1924, da bi liberalci opustili brezobzirni politični boj proti katoliški strani. Ker je razpravo vodstvo slovenske liberalne politike zavrnilo, je Kukovec iz njega izstopil. Po Kukovčevem neuspešnem poskusu, da bi liberalci podprli idejno umiritev na Slovenskem, je na osnovi njegovega nastopa med liberalno in katoliško stranjo konec avgusta 1924 prišlo do polemike, v kateri sta obe strani izrazili značilno idejno nepopustljivost tedanjega kulturnega boja. *Pium desiderium* – pobožna želja Vekoslava Kukovca, da bi ga pospravili v »ropotarnico«, se ni uresničila. Kako bi ob ponujeni liberalni roki idejne in politične umiritve, za katero se je zavzel Kukovec, ravnala katoliška stran, lahko sicer razmišljamo na različne načine in v različnih smereh, dejstvo pa je, da je liberalizem s tem izgubil priložnost, da bi ideološki nestrpnosti in miselnemu nasilju na Slovenskem odrekel podporo in se odrešil zgodovinske odgovornosti za njune posledice. Toda nič od tega se ni zgodilo. Slovenski ideološki kompleks je živel naprej in se razraščal v nadaljnje boleče razsežnosti.

Ključne besede: Vekoslav Kukovec, liberalizem, klerikalizem, kulturni boj, Samostojna demokratska stranka, Slovenska ljudska stranka, Kraljevina SHS

ABSTRACT

THE PIUM DESIDERIUM OF DR VEKOSLAV KUKOVEC IN 1924

The following discussion presents the initiative of one of the leading Slovenian liberal politicians in the first decades of the 20th century, Dr Vekoslav Kukovec, in the beginning of August 1924: that the liberals should withdraw from the ruthless political struggle against the Catholic side. When the leadership of the Slovenian liberal politics refused this initiative, Kukovec resigned. After this unsuccessful attempt at convincing the liberals to support the ideological appeasement in Slovenia, Kukovec's efforts resulted in a debate between the liberal and Catholic side, in which both sides expressed the characteristic contemporaneous ideological rigidity of the cultural struggle. The "pium desiderium" – pious hope of Vekoslav Kukovec to put an end to this struggle did not come to pass. We can only speculate about how the Catholic side would have reacted had the

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; jurij.perovsek@inz.si

liberal side offered ideological and political appeasement that Kukovec argued for. However, it is certain that by not doing so liberalism lost an opportunity to denounce the ideological intolerance and intellectual violence in Slovenia and thus exempt itself from the historical responsibility for the consequences. However, none of this happened. The Slovenian ideological complexes lived on and attained further painful dimensions.

Keywords: Vekoslav Kukovec, liberalism, clericalism, cultural struggle, Independent Democratic Party, Slovenian People's Party, Kingdom of SHS

I.

Po strankarski razdelitvi celotne jugoslovanske Slovenije v prvem desetletju po nastanku Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) se na Slovenskem skorajda ni več pojavila težnja, da bi presegli splošno uveljavljeno medsebojno politično izključevanje. Pri tem je narodovo substanco še vedno najbolj razjedala delitev med t. i. klerikalce in liberalce, ki je temeljno zaznamovala politično življenje Slovencev že v avstrijski dobi. Volje po njeni ohranitvi in poglobitvi je bilo tudi po letu 1918 dovolj.

Do enega redkih, morda celo edinega predloga po oblikovanju jugoslovanske države, da bi utišali »stari in oguljeni klerikalno-liberalni strankarski duet«,¹ je prišlo poleti 1924. Takrat je eden najvidnejših slovenskih liberalnih politikov v prvih desetletjih 20. stoletja dr. Vekoslav Kukovec² v Narodnem dnevniku objavil članek, v katerem je svaril pred brezobzirnim političnim bojem proti katoliški strani.³ Članek

¹ Janko Pleterski: Pravica in moč za samoodločbo: med Metternichom in Badinterjem: študije, razgledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev. Ljubljana 2008, str. 210.

² Vekoslav Kukovec (1876–1951) je med študijem prava na Dunaju in v Gradcu deloval v liberalno usmerjenih akademskih društvih. Po opravljeni promociji leta 1902 se je naselil v Celju kot odvetniški pripravnik. Tu je leta 1906 skupaj z Vekoslavom Spindlerjem ustanovil liberalno Narodno stranko za Štajersko in postal njen predsednik. Vodil jo je do leta 1918. Leta 1909 je bil kot edini slovenski liberalni poslanec izvoljen v štajerski deželni zbor. Leta 1918 so ga izbrali za enega od štirih podpredsednikov nove vseslovenske liberalne stranke – Jugoslovanske demokratske stranke (JDS), v istem letu pa je bil tudi član Narodnega sveta za slovenske dežele in Istro v Ljubljani in član Narodnega Vijeća Slovencev, Hrvatov in Srbov v Zagrebu. Leta 1918 je kot poverjenik za finance deloval tudi kot član Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani. V letih 1919–1922 je bil predsednik slovenskega dela vsedržavne Jugoslovanske demokratske stranke, v katero se je leta 1919 združila slovenska JDS. Leta 1919 je prevzel vodenje likvidacijske komisije za Štajersko, izbran pa je bil še za člana Začasnega narodnega predstavništva Kraljevine SHS. Leta 1920 je bil izvoljen v Ustavodajno skupščino Kraljevine SHS in bil poslanec do konca leta 1922. V letih 1920–1921 je bil v treh vladah minister za socialno politiko ter trgovino in industrijo. Leta 1922 se je preselil v Maribor, odprl odvetniško pisarno ter sodeloval v delu oblastne organizacije JDS za mariborsko oblast.

³ Vekoslav Kukovec: Beseda v važnem trenutku. V: Narodni dnevnik, 2. 8. 1924. – Narodni dnevnik, ki je izhajal v Ljubljani kot »neodvisen političen list«, so v začetku leta 1924 ustanovile obnovljena liberalna Narodno napredna stranka, slovenska organizacija vsedržavne Narodno radikalne stranke (NRS) ter liberalni Samostojna kmetijska in Narodno socialistična stranka (NSS). Ustanoviteljice lista

je izšel po odstopu sedme Pašičeve vlade 27. julija 1924, ki sta jo sestavljali NRS in konec marca 1924 oblikovana nova vsedrjavna Samostojna demokratska stranka (SDS). SDS je nastala po izstopu njenega centralističnega krila pod vodstvom Svetozarja Pribičevića iz vsedrjavne JDS. Pribičević in njegovi podporniki, med katerimi so bili – vključno s Kukovcem – tudi slovenski demokrati, namreč niso soglašali s politično preusmeritvijo predsednika JDS Ljube Davidovića, ki se je v začetku marca 1924 s svojim strankinim krilom povezal z avtonomističnima Slovensko ljudsko stranko (SLS) ter Jugoslovansko muslimansko organizacijo (JMO) v t. i. Opozicijski blok. Njegovo oblikovanje je temeljilo v prizadevanju omenjenih strank, da bi zagotovile ustrezne možnosti za rešitev žgočega vprašanja državne ureditve in izpeljale revizijo centralistične Vidovdanske ustave. Priložnost, da bi uresničile svojo zamisel, se jim je ponudila po odstopu Pašičeve vlade in njihovem prevzemu oblasti. Ker pa sta politiki nove vlade, ki jo je vodil Ljuba Davidović,⁴ z grobim in nedemokratičnim ravnanjem nasprotovala dvor in prejšnja prva vladna stranka NRS, le-ta ni bila uspešna. Njeni nasprotniki so dosegli, da je Davidovićeve vlada 15. oktobra 1924 odstopila.⁵

Nastop Davidovićeve vlade 27. julija 1924, v kateri je bila tudi katoliška SLS, je v slovenski SDS vzbudil močno politično jezo in bolj ali manj prikrito ideološko vznemirjenje. Na svojo zgodovinsko nasprotnico je morala po njenem odhodu v opozicijo v začetku leta 1921 znova gledati kot na dejavnika oblasti, in to celo edinega, ki je v vladi predstavljal Slovenijo.⁶ To je še povečalo občutek politične nemoči, ki ga je slovenski SDS po absolutni zmagi SLS na skupščinskih volitvah marca 1923

so v njem svobodno zagovarjale svoja programska načela, k njegovemu izdajanju pa jih je navedla težnja, da se zoperstavijo slovenski JDS, ki so jo od leta 1923 obvladovali t. i. liberalni »mladini«. (Mojega življenja pot: spomini dr. Vladimira Ravniharja. Ljubljana 1997 (dalje Ravnihar, Mojega življenja pot), str. 170; O liberalnih »mladinah« gl. Jurij Perovšek: Liberalizem in vprašanje slovenstva: nacionalna politika liberalnega tabora v letih 1918–1929. Ljubljana 1996 (dalje Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva), str. 245–246).

⁴ Davidovićevo vlado so sestavljali Demokratska stranka (Davidovićevo krilo prejšnje vsedrjavne JDS), SLS, JMO in predstavniki skupine Neodvisnih radikalov. V vladi so bila prihranjena mesta tudi za predstavnike federalistične Hrvaške republikanske kmečke stranke (HRKS), ki jo je vodil Stjepan Radić. SLS je imela v vladi tri ministre – svojega načelnika dr. Antona Korošca, ki je postal minister za prosveto, prof. Antona Sušnika, ki je postal minister za promet, in prof. Ivana Vesenjaka, ki je postal minister za agrarno reformo.

⁵ Podrobneje o tem gl. Slovenska novejša zgodovina. Od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije: 1848–1992. Ljubljana 2005 (dalje Slovenska novejša zgodovina), str. 278–281. O Vidovdanski ustavi gl. Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1993, št. 1–2, str. 17–26.

⁶ Pred 27. 7. 1924 je bila SLS edina slovenska predstavnica v vladi Kraljevine SHS tudi v času od 19. 2. do 17. 5. 1920. V vseh drugih vladah, v katerih je do tedaj sodelovala, pa so bili poleg njenih predstavnikov člani vlade tudi pripadniki slovenskega liberalnega in marksističnega tabora (JDS in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke). Vekoslav Kukovec je s predstavnikom SLS Antonom Koroščem sodeloval v prvi in drugi vladi Milenka Vesnića (17. 5. 1920–18. 8. 1920, 18. 8. 1920–1. 1. 1921). Z nastopom prve Pašičeve vlade 1. 1. 1921 se je začelo slaba štiri leta trajajoče opozicijsko obdobje SLS. – Karl Kaser: Handbuch der Regierungen Südosteuropas (1833–1980): II. Graz 1982, str. 3–4, 7–18.

od pomladi 1924 za kratek čas blažil vladni položaj vsedržavne SDS. V tistem trenutku je na osnovi svojih političnih izkušenj in poznavanja razpoloženja v stranki nastopil Vekoslav Kukovec, ki je želel preprečiti novo razplamtevanje ideoloških in političnih strasti na Slovenskem. Kot je kasneje zapisal v celjski Novi dobi, je že na dan nastopa Davidovićeve vlade 27. julija 1924 vodilnemu glasilu slovenske SDS Jutru v Ljubljano poslal članek, »ki svari pred prenačlenjenostjo v taktiki o imenovanju Davidovićeve vlade«. Ker Jutro članka ni objavilo, se je zaradi »terorja proti svobodi izražanja mišljenja« odločil, da o vprašanih, ki jih je obravnaval v odklonjenem članku, piše v Narodnem dnevniku.⁷ Članek, ki ga je pripravil za Dnevnik, je izšel 2. avgusta 1924, dan za tem, ko je Jutro napovedalo, da se centralistična »opozicija (...) pripravlja na oster odpor, da požene nesrečno kombinacijo (Davidovićevo vlado – op. J. P.) v nemožnost«. Ob tem je še zapisalo, da »divji zakon, ki ga je sklenila Davidovićeveva skupina iz vladoželjnosti s federalisti, ne bo srečen zakon, kajti že prva noč je pokazala, da zahteva ta klerikalna postarana vdova in plesniva srednjeveška državo-pravna borniranost (duševna omejenost – op. J. P.) od Davidovićevih demokratov zelo opasna poročna darila (razveljavitev prejšnjih uradniških imenovanj ter temeljito spremembo dotedanje prosvetne politike – op. J. P.), da ne govorimo o apetitih, ki jih razvijajo v tej čudoviti četverki gg. muslimani. Ko izgine šminka, naložena kot umetno razburjenje v skupni mržnji, bodo gospodje Davidović in njegovi prijatelji videli, v kakšnem brlogu so se znašli. Izropani bodo kaj kmalu in ko jih ne bodo več rabili, jih bodo odstranili.«⁸ Jutro se je obrnilo tudi neposredno na SLS. »Gospoda od SLS,« je opozorilo, »Vi ste *danes tigri brez zob*. Ko ste pred desetimi leti grozili (mišljena je skrajno avstrijsko patriotska politika kranjske SLS poleti 1914, usmerjena tudi v dokončen obračun z njenimi domačimi političnimi nasprotniki – op. J. P.), ste bili opasni. Danes pa ve vsako dete, da Vi ne boste več nikogar ogrizli. Le las na glavi skrivite uradniku kateregakoli resora brez zakonitega temelja! En sam las, gospodje tigri, pa bo v vašo menažerijo stopil krotilec z bičem!« Svoja opozorila je sklenilo z besedami, namenjenimi strankinim somišljenikom: »Ne pozabite: Mi živimo v svobodni Jugoslaviji, v državi, v kateri je marsikdaj preveč svobode in premalo jugoslovanstva, in je zato marsikaj mogoče, eno pa ni mogoče: Da bi se leto 1914. ponovilo in da bičasna klerikalna vladna kombinacija mogla pomeniti izvajanje terorja. Ne pozabite: Tigri nimajo zob! Samo gobce imajo, da rjovejo (in žro), ter repe, da mahljajo, kakor je pač politični položaj, ki se menjava. Vsak poizkus izvrševanja črnega terorja naj prizadeti takoj javi strankini pisarni. Pred desetimi leti, danes in za vedno je naše geslo: 'Niste nas spečih, ne boste nas bdečih!'«⁹

Kukovečev članek v Narodnem dnevniku je izražal povsem nasprotna stališča. Avtorjevo izhodišče je bilo, da je zelo vprašljivo, zlasti zanj, ki je dve desetletji vodil liberalno politiko na slovenskem Štajerskem, da bi tistim, ki so mu kdaj zaupali, svetoval, naj »slepo sledijo pozivu Nikole Pašiča, da je zdaj najnujnejša stvar rušiti režim«.

⁷ Vekoslav Kukovec: Moje stališče. V: Nova doba, 30. 8. 1924.

⁸ Jutro, 1. 8. 1924, uvodnik z dne 31. julija. Gl. tudi Slovenec, 31. 7. 1924, Za pravico.

⁹ Jutro, 1. 8. 1924, Renčanje brezobih tigrov.

Opozoril je, da je glede na svoje izkušnje v boju s Koroščevo stranko sicer zadnji, ki bi zaradi njega lahko podpiral novi režim, vendar je pripravljen verjeti Koroščevi izjavi, »da hoče kot predstavnik katoliške cerkve inauguirati v javnem življenju patrijotično smer te verske, sedaj v narodni državi narodne organizacije«. Prav tako je pripravljen verjeti tudi Radiću in njegovi federalistični stranki, da sta se odločila konstruktivno politično delovati. »Dolžnost nas, ki težko zaupamo, [pa] bodi opreznost za slučaj, da se nade ne uresničijo, kar se mora kmalu izkazati. Narod je dovolj zdrav, da se bo zavedel položaja, kakor treba.« Za nestrpnost v danem trenutku ni povoda. »Dokler ni zadnje upanje izginilo, da bode tudi slovenski inteligenci pod nastopivšim režimom mogoče z varovanjem svojega stališča pozitivno delovati na izgradbi države, dvignjenju gospodarstva in izčiščenju uprave, dotlej zlasti nam naprednjakom (liberalcem – op. J. P.) v mariborski oblasti ne kaže glede taktike nasproti novi vladi odločiti se definitivno. Čakati nam je deklaracije in dejanj nove vlade, med tem časom pa s pozitivnim delom med narodom utrjevati moralno bazo našega programa.« Kukovec se je za objavo navedenih opozoril – četudi »v listu, ki poudarja, da je nevtralen« –, odločil iz »čistih patrijotičnih nagibov, iz katerega dejstva pa nikdo po pravici ne sme izvajati domneve, da hočem svobodo odločevanja političnih organizacij motiti. Morebiti bode razvoj dogodkov kmalu pokazal, da so bile umestne moje besede.«¹⁰

Jutro oziroma ljubljansko vodstvo SDS v Sloveniji, ki mu je načeloval tedanji slovenski liberalni prvak dr. Gregor Žerjav, ni bilo prepričano v utemeljenost Kukovčevih besed. »Defetiste, ki iz podlosti v takem hipu hite podpreti nasprotnika, bo zlahka premagala naša preizkušena mirna odločnost, da ostanemo *tam in taki*, kakor smo to od nekdaj za prav spoznali in spoznavamo še danes«, je poudarilo 3. avgusta 1924.¹¹ Jutro je pri tem mislilo na Kukovca, na kar je kasneje tudi sam opozoril.¹² Drugače pa se je istega dne odzval katoliški Slovenec, ki je, razumljivo, Kukovčevo stališče pozdravil. Obenem je privoščljivo zapisal, da je Gregor Žerjav s svojim klicem po strnjeni liberalni opoziciji nasproti novi vladi ostal »sam, čisto sam ...« 'Ritter ohne Schwert, Reiter ohne Pferd'« (vitez brez meča, jezdec brez konja); Žerjavu naj namreč poleg Kukovca ne bi sledili tudi Samostojna kmetijska in Narodno socialistična stranka.¹³ Vendar Slovenčeva ocena o osamljenem Žerjavovem političnem položaju ni bila točna. Dva dneva po njeni objavi je mariborsko glasilo SDS Tabor na Kukovčevo prošnjo pojasnilo, da na podlagi njegovega povsem teoretičnega članka v Narodnem dnevniku ne gre »sklepati, da je g. dr. Žerjav osamljen glede politične taktike. G. dr. Kukovec je objavil s svojim podpisom in le na svojo lastno odgovornost v 'Nar. dnevniku' članek, ki le svari pred prenačlenostjo v določanju taktike. Vzrok je le v tem, ker kot star, izkušen politični delavec ocenjuje položaj in ima za umestno, da pravočasno informira javno mnenje o svojih nazorih in da se zavzame za odločitev,

¹⁰ Vekoslav Kukovec: Beseda v važnem trenutku. V: Narodni dnevnik, 2. 8. 1924.

¹¹ Jutro, 3. 8. 1924, uvodnik z dne 2. avgusta.

¹² Vekoslav Kukovec: Moje stališče. V: Nova doba, 30. 8. 1924.

¹³ Slovenec, 3. 8. 1924, Politične vesti. *Vse zaman*. – O skrajno zadržanem odnosu SKS in NSS konec julija in v začetku avgusta 1924 do Žerjava in politike, ki jo je poosebljal, gl. Kmetijski list, 30. 7. 1924, Nova vlada; Nova pravda, 2. 8. 1924, Vlada sporazuma.

ki se mu zdi prava. Poslužil se je 'Narodnega dnevnika', da tako tim manj prejudicira odločitvam. 'Slovenec' je na napačni poti, če sklepa na njegovo nelojalnost nesproti (nasproti – op. J. P.) drugim sodelavcem v stranki vsled omenjenega članka, ki ne prejudicira nikaki odločitvi in ki priporoča nebstveno drugo taktiko ko dnevno časopisje nacionalnega (centralističnega – op. J. P.) bloka.«¹⁴

Slovenec je v svoji oceni razmer v liberalnem taboru, objavljeni 3. avgusta 1924, že drugič v tistem letu pisal o razhajanjih med slovenskimi demokrati ter Kukovcem in Žerjavom. Prvič je do tega prišlo v aprilu, ko sta na domnevni razdor med demokrati opozorila tudi Narodni dnevnik in mariborsko glasilo SLS Staža.¹⁵ Vendar se je tedaj prav tako pokazalo, da novice o razdoru v slovenski SDS niso bile resnične.¹⁶ Kukovec se tako aprila kot avgusta 1924 s SDS ni razšel – to se je resnično zgodilo šele dve leti kasneje.¹⁷ Leta 1924 pa njegova pripadnost SDS ni bila sporna. Kot strankin kandidat je tudi nastopil na občinskih volitvah v Mariboru 21. septembra 1924 in bil izvoljen v mariborski občinski svet.¹⁸ Aktivno je sodeloval še v protestnih shodih, ki jih je po sprejetju sklepa Davidovičeve vlade, da za celotno Slovenijo imenuje velikega župana v Ljubljani, medtem ko naj bi v Mariboru kot delegat ljubljanskega velikega župana posloval le podžupan, sredi avgusta 1924 sklicala SDS za mariborsko oblast.¹⁹ Za polno delovanje samostojne in enakopravne oblastne uprave v Mariboru se je zavzel tudi v članku, ki ga je objavil Tabor 17. avgusta 1924.²⁰ Naj

¹⁴ Tabor, 5. 8. 1924, Doma in po svetu. *Odgovor »Slovencu«.*

¹⁵ Slovenec, 20. 4. 1924, Štajerske novice. *Dr. Vekoslav Kukovec*; prav tam, *Razcep med demokrati v Mariboru*; Narodni dnevnik, 23. 4. 1924, Razdor med slovenskimi demokrati; Straža, 28. 4. 1924, Iz Maribora. *Davidovičevi demokrati v Mariboru.*

¹⁶ O tem gl. Jutro, 24. 4. 1924, Politične beležke. »*Razdor med slovenskimi demokrati*«; Nova doba, 26. 4. 1924, Politične vesti. *Razcep med demokrati v Mariboru.* Prim. tudi Tabor, 30. 4. 1924, JDS. *Seja eksekutive načelstev ljubljanske in mariborske JDS.*

¹⁷ O tem gl. podrobneje Vekoslav Kukovec: *Iz mojih spominov na vojno in povojno dobo.* V: Večernik, 1. 12. 1938.

¹⁸ Tabor, 1. 8. 1924, Mariborske vesti. Pred obč. volitvami; 23. 9. 1924, Izvoljeni odborniki in namestniki; Jutro, 1. 8. 1924, Občinske volitve v Mariboru; 23. 9. 1924, Novi občinski svet v Mariboru; Slovenski narod, 2. 8. 1924, Iz Maribora; Nova doba, 5. 8. 1924, Dnevne vesti. *Kandidatna lista Narodnega bloka v Mariboru.*

¹⁹ O tem gl. Slovenec, 6. 8. 1924, Veliki župan celokupne Slovenije imenovan; Jutro, 7. 8. 1924, Politične beležke. *Upokojitev velikih županov v Sloveniji*; 12. 8. 1924, Iz Maribora. *Na protestnem shodu*; 14. 8. 1924, Kje je veliki župan za celokupno Slovenijo?; 19. 8. 1924, Politične beležke. *Shodi v mariborski oblasti*; Tabor, 19. 8. 1924, Prebivalstvo mariborske oblasti proti kršenju ustave. – Veliki župani so bili politični predstavniki vlade, ki so v posameznih oblasteh – upravno-ozemeljskih enotah, na katere je bila razdeljena Kraljevina SHS – vodili posle občne in državne uprave. Jugoslovanski del Slovenije je bil v Kraljevini SHS razdeljen na ljubljansko in mariborsko oblast. Ljubljanska oblast s sedežem v Ljubljani je obsegala jugoslovanski del nekdanje Kranjske z Jezerskim, sodne okraje Laško, Brežice in Sevnica iz nekdanje Štajerske ter hrvaški okraj Kastav, mariborska oblast s sedežem v Mariboru pa je razen preostalega dela jugoslovanske Štajerske obsegala nekdanji koroški prevaljski okraj ter Prekmurje in Medjimurje.

²⁰ V.[ekoslav] Kukovec: Za mariborsko oblast. V: Tabor, 17. 8. 1924. – O dotedanjem Kukovečevem zavzetanju za decentralizacijo državne uprave v Sloveniji in oblikovanja posebne mariborske oblasti gl. Miroslav Stiplošek: Slovenski parlamentarizem 1927–1929 : avtonomistična prizadevanja skupščin ljubljanske in mariborske oblasti za ekonomsko-socialni in prosvetno-kulturni razvoj Slove-

povemo, da je oster odziv prebivalstva na Štajerskem očitno zalegel, saj vlada svojega sklepa ni uresničila. 19. avgusta 1924 je za Slovenijo imenovala dva nova velika župana, Teodorja Šporna za ljubljansko in dr. Frana Vodopivca za mariborsko oblast.²¹

Čeprav poleti 1924 do razhoda med Kukovcem in SDS ni prišlo, pa so razlike v njegovih pogledih in pogledih vodilnih strankinih predstavnikov na Slovenskem v vprašanju vodenja tedanje liberalne politike ostale. Ko je na proslavi ob zmagi Samostojne demokratske in Samostojne kmetijske stranke (SKS) na občinskih volitvah v Središču 12. avgusta 1924 govoril v tamkajšnjem Sokolskem domu, je poudaril, da mora danes napredna politika upoštevati naslednja temeljna načela: »1. *Vrže se naj v ropotarnico borba med klerikalizmom in liberalizmom.* 2. *Čuvajmo se izrabljanja nacionalne* (jugoslovanske – op. J. P.) *misli in degradacije iste z izgredi* (mišljen je spopad bojne organizacije SDS Orjuna s komunisti 1. junija 1924 v Trbovljah – op. J. P.). *Čuvajmo se istovetenja borbe za nacionalno* (jugoslovansko – op. J. P.) *državo z materijalističnimi težnjami gospodarskih grup.* 4. *Držimo se potrebe pozitivnega sodelovanja na temelju države v vsaki situaciji.*«²² Mariborski Tabor in ljubljansko Jutro v svojih poročilih o proslavi SDS in SKS v Središču tega dela Kukovčevega govora nista povzela. Navedla sta le, da je podal smernice za nadaljnje politično delo liberalnih strank, glavni poudarek pa sta namenila njegovemu protestu zoper odločitev vlade, da zniža upravni položaj mariborske oblasti. Po njunih poročilih naj bi zaradi omenjenega protesta ob odhodu s proslave doživel viharne ovacije.²³

Kukovec se je na tako poročanje 19. avgusta 1924 odzval v Narodnem dnevniku, v katerem je opozoril na idejna in politična načela, ki jih je zagovarjal na proslavi v Središču. Po njegovem zagotovitvi ovacij ni doživel zaradi protesta, ki je zadeval vprašanje upravnega položaja mariborske oblasti, pač pa potem, ko je govoril o vsebinskih vidikih liberalne politike. O njih je poleg že navedenih načel, ki naj jih le-ta upošteva, »brez ugovora zbranega naroda« govoril tudi na podlagi stališč, ki jih je zagovarjal v spisu, objavljenim »z odobravanjem v ‘Taboru’ in ‘Novi dobi’ meseca avgusta lanskega leta (1923 – op. J. P.)«. ²⁴ V njem se je zavzel za oblikovanje nadstrankarskega in gmotno neodvisnega Političnega društva za mariborsko oblast, ki bi na podlagi pokrajinskega (štajerskega) patriotizma in lastne politike reševalo temeljna vprašanja pokrajine. Društvo naj bi v načelnem pogledu prevrednotilo dotedanjo kulturnobojno delitev, saj bi se »moralo v prvi vrsti odločiti tudi glede vprašanja, ali naj bodo v t. i. (štajerski – op. J. P.) pokrajini kakor v sosednji ljubljanski še naprej alfa in omega vsake politike današnjim razmeram ne več odgovarjajoča borba kle-

nije ter za udejanjenje parlamentarizma. Ljubljana 2000, str. 46; Marko Žuraj: Med regionalizmom in jugoslovanstvom: »liberalizem« na Štajerskem med letoma 1918 in 1923. Maribor 2010 (dalje Žuraj, Med regionalizmom in jugoslovanstvom), str. 118–119, 128, 171, 184.

²¹ Melita Pivec: Kronološki pregled glavnih dogodkov. V: Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine. Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 770.

²² V.[ekoslav] Kukovec: Kaj sem v Središču govoril, ko sem doživel prisrčne ovacije? V: Narodni dnevnik, 19. 8. 1924 (dalje Kulovec, Kaj sem v Središču govoril).

²³ Tabor, 14. 8. 1924, Protest trga Središče zoper kršenje ustave; Jutro, 14. 8. 1924, Politične beležke. *Trg Središče proti kršitvi ustave.*

²⁴ Kukovec, Kaj sem v Središču govoril.

rikalcev in liberalcev«. Kukovčevo vodilo je namreč bilo: »Tudi nasprotniku skusiti priznati kaj dobrega, tudi sebe podvreči kritiki, vzbujati pa v narodu sploh optimizem, je v današnjih razmerah etična potreba, ker rinemo sicer v negotovost, narodno hiranje in morebiti v smrt.«²⁵

Skladno z gornjim poudarkom je Kukovec v Središču vztrajal, naj se liberalna politika usmerja po problemih Evrope in sveta, ne pa po malenkostnih vidikih. Liberalci morajo torej ne glede na to, ali so predstavniki SLS (»klerikalci«) v vladi ali ne, vzpostavljati razmere pozitivnega soodločanja in sodelovanja. »Klerikalizma [bo] tem prej konec, čim manj bodo naprednjaki o klerikalizmu in proticerkvenosti razpravljali, ker bodo s tem klerikalci prisiljeni k tekmi za resnejša načela, pri katerih mora biti zmagovita le napredna inteligenca«. Enako je treba postopati tudi proti radičevstvu in III. internacionali in »študirati (...) vzroke te bolezn«. Svoj govor je zaključil z izjavo, da strankam ne predpisuje, kako naj v formalnem in organizacijskem pogledu uresničijo cilje, za katere se zavzema, vendar se v bodoče ne čuti soodgovornega za nobeno politično dejanje, ki bi kazalo na neupoštevande njegovih kritičnih pripomb.²⁶

Kukovec nikoli ni mislil, da bi se moral s svojim političnim ravnanjem komu prikupiti. Raje je izrekel neprijetno resnico, kot da bi se poslužil demagogije, ki je sicer koristnejša.²⁷ Tako je ravnal tudi v Središču, čeprav s predlogi, da bi presegli zagrižen strankarski boj, pred tem že večkrat ni uspel. Že konec leta 1917 je kot predsednik Narodne stranke za Štajersko predlagal, naj bi Slovenci ustanovili enotno vseslovensko politično stranko, utemeljeno na deklaracijski ideji jugoslovanske združitve in narodne samoodločbe. Liberalci na Kranjskem so jo ob poudarku, da so idejne razlike v družbi neizogibne, zavrnil, pa tudi kranjska SLS v idejnem pogledu ni bila pripravljena na premirje z drugače mislečimi.²⁸ Po izdaji uredbe o razdelitvi države

²⁵ Vekoslav Kukovec: Politično društvo za mariborsko oblast. V: Nova doba, 25. 8. 1923. Gl. tudi na posameznih mestih vsebinsko skrčeno prvotno objavo v Taboru, leto IV (II), št. 189 (34), 23. 8. 1923, dr. Vekoslav Kukovec, Politično društvo za mariborsko oblast. O pripombi, da »ne bomo prejudicirali nobenemu stališču in želimo, da se čuje glas od vseh strani«, s katero je Tabor pospremil Kukovčev članek, gl. prav tam, Mariborske vesti. *Politično društvo za mariborsko oblast*. Pripominjam, da je, v nasprotju s Taborom, Nova doba Kukovčeva stališča konkretno podprla. Ugotovila je, »da je politično-strankarska razcepljenost zastrupila naše javno življenje tako daleč, da trpi pod tem cel narod in da trpi zlasti naša obmejna pokrajina Štajerska, ki v novih prilikah nujno potrebuje konsolidacije tako v gospodarskem kakor v narodnem in političnem pogledu«. Zato je prav, »da likvidiramo preteklost, ako je to v interesu napredka naroda. To je naše stališče, ki ga z ozirom na uvodoma priobčeno razpravo g. dr. Kukovca javno izpovedujemo, zavedamo se pri tem prav dobro, da nismo radi tega še nikaki izdajalci onih načel, ki so nam bila vsikdar vodilna v pogledu na naš narod«. (Nova doba, 25. 8. 1923, Politične vesti. *Politično društvo za mariborsko oblast*.)

²⁶ Kukovec, Kaj sem v Središču govoril. O Kukovčevem protikomunističnem stališču prim. Momčilo Zečević: Na zgodovinski prelomnici: Slovenci v politiki jugoslovanske države 1918–1929: I. knjiga. Maribor 1986, str. 124.

²⁷ Tabor, leto V (III.), št. 92, (16), 20. 4. 1924, dr. V.[ekoslav] Kukovec, Moje misli o velikonočni krizi.

²⁸ Jurij Perovšek: Na poti v moderno: poglavja iz zgodovine evropskega in slovenskega liberalizma 19. in 20. stoletja. Ljubljana 2005 (dalje Perovšek, Na poti v moderno), str. 193–196. Pripadnik tedanje kranjske Narodno napredne stranke in njen poslanec v dunajskem državnem zboru dr. Vladimir Ravnihar v svojih spominih sicer pravi, da se je zamisel o ustanovitvi enotne vseslovenske politične

na oblasti, uredbe o občni upravi in uredbe o občastni in sreski samoupravi 26. aprila 1922 ni zaživela tudi njegova misel, da bi se pred prvimi volitvami v občastne skupščine vse stranke v mariborski občastni ob ohranitvi svoje organizacijske individualnosti začasno združile v t. i. stranko dela za mariborsko občast. Ta naj bi na podlagi skupnega delovnega programa nastopila na občastnih volitvah in na ta način zagotovila kar najbolj nepolitični značaj občastne skupščine za čas, dokler ne bi uredili temeljnih vprašanj konstituiranja pokrajine. Tako bi brez medsebojnih političnih bojov uspešno vzpostavili javno upravo, samoupravo in temeljne podlage gospodarskega razvoja mariborske občast.²⁹ Na liberalni strani je – ob pripombi, da bi bilo govoriti o »depolitizaciji strank (...) res kontradiktorno«³⁰ – njegov predlog podprla mariborska občastna organizacija JDS, oporekalo pa mu ni tudi ljubljansko Jutro.³¹ Zavrnilo pa so ga narodni socialisti, medtem ko SKS o njem ni razpravljala.³² Kukovčev predlog sta zavrnila še marksistična in katoliška stran. Glasilo mariborske občastne organizacije Socialistične stranke Jugoslavije Enakost je poudarila, da »naš program izključuje vsako vezanje kandidatnih list z meščanskimi strankami, posebej pa še s strankami, ki so ustvarile delavskemu gibanju in demokraciji sovražne zakone«,³³ mariborsko glasilo SLS Straža pa je Kukovčev predlog imela za eno od »fint, ki naj bi vsaj za nekaj časa okrepile propadajočo idejo meščanskega liberalizma«. Straža je odklanjala »nekak politični Burgfrieden (državljanjski politični mir – op. J. P.)« in Kukovcu sporočala, »naj bo prepričan, da SLS ne bo delala demokratom nobene štafaže!« Zanj so na podlagi njene zahteve po zakonodajni avtonomiji Slovenije »občastni problemi« lanski sneg. (...) Nobenega kompromisa ne more biti z SLS!³⁴ Podobno je razmišljal tudi ljubljanski Slovenec, ki je v Kukovčevem predlogu videl težnjo, »da bi druge stranke pomagale Žerjavovim prijateljem na Štajerskem do mandata«. ³⁵ Nadaljnje razprave o Kukovčevem predlogu ni bilo, saj volitve v občastne skupščine leta 1922 niso bile razpisane. Do njih je prišlo šele januarja 1927.

Poleg gornjih predlogov Kukovec ni uspel tudi z že omenjenim predlogom, da bi

stranke porodila v Ljubljani, »vendar smo hoteli, da bi prišla pobuda od zunaj, da se ne bi govorilo o kakem diktatu iz Ljubljane in da bi tako prišla do izraza spontanost naših somišljenikov iz province«. (Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 121) Odziv Narodno napredne stranke na Kukovčevo pobudo in zgodovinska literatura omenjene trditve ne potrjujeta. O Kukovčevem prizadevanju za ustanovitev enotne vseslovenske stranke konec leta 1917 in v začetku leta 1918 gl. tudi Vekoslav Spindler: Od Majske deklaracije do Jugoslavije. V: Ob dvajsetletnici Jugoslavije. Ljubljana 1938, str. 102–105; Žuraj, Med regionalizmom in jugoslovanstvom, str. 56–59, 62; Vlasta Stavbar: Politično delovanje dr. Vekoslava Kukovca do leta 1918: doktorska disertacija. Ljubljana 2011, str. 193–202, 234.

²⁹ Vekoslav Kukovec: Beseda o konstituiranju mariborske občast. V: Tabor, 25. 8. 1922. – Omenjeni predlog je Kukovec podal na zboru JDS 24. 8. 1922 v Mariboru. Poročilo o zboru gl. v: Tabor, 26. 8. 1922, Politične vesti. *Razprava o konstituiranju mariborske občast.*

³⁰ Tabor, 2. 9. 1922, »Volksstimme« in mariborska občast.

³¹ Tabor, 5. 9. 1922, Zbor zaupnikov Demokratske stranke v Celju; Jutro, 25. 8. 1922, Stvarna beseda k občastni samoupravi.

³² Nova pravda, 2. 9. 1922, Politične vesti. *Koncentrator Kukovec.*

³³ Enakost, 8. 9. 1922, Nemogoči načrti v sedanjem položaju.

³⁴ Straža, 28. 8. 1922, Dr. Kukovec ustanavlja mariborsko »občast«.

³⁵ Slovenec, 25. 8. 1922, Štajerske novice. *Dr. Kukovec zopet koncentrina.*

oblikovali Politično društvo za mariborsko oblast. Odklonila ga ni le katoliška stran, pač pa v končni posledici tudi liberalna. Medtem ko se je Straža Kukovčevi zamisli odkrito posmehovala (med drugim naj bi bilo njegovo Politično društvo »politična pošast za bodočnost«),³⁶ je v glasilu Narodno napredne stranke Slovenski narod dr. Karel Müller že v dneh neposredno po objavi njegovega predloga spraševal, »če bo SLS ali če bodo razne socijalistične stranke pustile šolati svoje pristaše v tej novi šoli?«³⁷ Kukovčevemu predlogu se je kljub sprva ugodnemu odzivu v Taboru in Novi dobi odrekla tudi njegova stranka. Kot je pojasnil kasneje, na seji oblastnega načelstva JDS za mariborsko oblast 20. septembra 1923 niso podprli ustanovitve Političnega društva.³⁸ Kukovčeva zamisel je bila očitno v prevelikem nasprotju z ustaljenim razumevanjem političnega življenja, čeprav ji poleg Tabora in Nove dobe sprva ni oporekal tudi poslovodeči podpredsednik oblastnega načelstva JDS za mariborsko oblast dr. Franjo Lipold (leta 1922 izvoljeni predsednik načelstva Ivan Rebek je medtem zaradi bolezni funkcijo odložil).³⁹ Kukovčeva zamisel je zamrla in tudi glasila JDS, ki so poročala o seji mariborskega oblastnega načelstva JDS septembra 1923, je niso omenila.⁴⁰ To je Kukovca gotovo prizadelo, tako kot ga je bolela tudi politična razcepljenost liberalne strani, ki jo je krivil za svoj neuspeh na volitvah v Narodno skupščino Kraljevine SHS 18. marca 1923.⁴¹ Zaradi neenotnosti slovenskega liberalizma je na oblastnem občnem zboru JDS 25. novembra 1923 tudi odklonil mesto predsednika načelstva strankine mariborske oblastne organizacije, ki ga je nato prevzel Franjo Lipold. Oblastni občni zbor se je ob tem Kukovcu zahvalil za njegovo dotedanje politično delo, mu dal absolutorij in izrazil svoje polno zaupanje.⁴² Ko so slabe tri tedne kasneje v Mariboru ustanovili Politično gospodarsko društvo za kolodvorski okraj, le-to ni pomenilo uresničenja Kukovčeve zamisli, čeprav naj bi se po pisanju Jutra zgodilo prav to.⁴³

³⁶ Straža, 24. 8. 1923, Dnevne novice. *Kaj je zopet iztuhla*.

³⁷ Slovenski narod, 26. 8. 1923, dr. [Karel] Müller: Nova politična organizacija v Mariboru.

³⁸ Nova doba, 30. 8. 1924, dr. Vekoslav Kukovec: Moje stališče.

³⁹ [Franjo] Lipold: Politično društvo za mariborsko oblast. V: Tabor, 26. 8. 1923. Gl. tudi [Franjo] Lipold: Politično društvo za mariborsko oblast. V: Nova doba, 28. 8. 1923.

⁴⁰ Tabor, 22. 9. 1923, Politične vesti. Oblastno načelstvo Demokratske stranke za mariborsko oblast; Nova doba, 22. 9. 1923, JDS. *Oblastno načelstvo za mariborsko oblast*; Jutro, 21. 9. 1923, Politične beležke. *Oblastno načelstvo JDS za mariborsko oblast*.

⁴¹ Vekoslav Kukovec: Mojim volilcem!. V: Nova doba, 22. 3. 1923.– O politični razcepljenosti slovenskega liberalizma po prvi svetovni vojni gl. Vasilij Melik: Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1982, št. 1–2, str. 19–24; Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 114–118.

⁴² Tabor, 27. 11. 1923, Oblastni občni zbor Demokratske stranke v Mariboru; Nova doba, 27. 11. 1923, JDS. *Občni zbor oblastne organizacije JDS za mariborsko oblast*; prav tam, Resolucije, sprejete na občnem zboru oblastne organizacije JDS za mariborsko oblast v Mariboru, dne 25. novembra 1923 v restavraciji »Narodnega doma«; 1. 12. 1923, Politične vesti. *Novo oblastno načelstvo JDS v Mariboru*; Jutro, 27. 11. 1923, Zbor zaupnikov mariborske oblastne organizacije JDS.

⁴³ Tabor, 18. 12. 1923, Na delu za napredek Maribora; Jutro, 18. 12. 1923, Politične beležke. *Gospodarsko politično društvo v Mariboru*. – Neupoštevanje Kukovčeve zamisli Političnega društva za mariborsko oblast so, poleg neprimerljivo manjšega prostorskega obsega delovanja Politično gospodarskega društva za kolodvorski okraj, potrdile tudi besede Franja Lipolda. Ta je na ustanovnem občnem zboru

II.

Kukovčeva prizadevanja, da bi liberalna stran v političnih razmerah, ki so nastopile ob oblikovanju Davidovičeve vlade, ravnala preudarno in ne bi podlegla ideološki vročici, je po odzivu Jutra na njegov članek, objavljen v Narodnem dnevniku 2. avgusta 1924, in zamolčanih poudarkih iz njegovega govora v Središču v strankinih vodilnih glasilih Tabor in Jutro, dokončno pokopal Slovenski narod. Narod je pozno jeseni 1923 prešel v roke Žerjavove skupine v demokratični stranki, ki je nato odločala o njegovem pisanju.⁴⁴ Slab teden po objavi članka v Narodnem dnevniku, v katerem je Kukovec opozoril na zamolčana stališča iz njegovega središčnega govora, je Narod objavil daljši uvodnik Malo poduka. V njem je vztrajal pri obstoječi kulturnobojni delitvi na Slovenskem in vzroke zanjo videl le na strani političnega katolicizma. »Naš mariborski prijatelj g. dr. Vekoslav Kukovec«, je 23. avgusta 1924 Slovenski narod začel svoje idejno sporočilo, »je te dni napisal poročilo o svojem štajerskem shodu, na katerem se je zavzemal za neke nove stvari. Taka stvar, ki naj se razglasi po vsi Sloveniji, je *odprava boja med klerikalizmom in liberalizmom*. Mi ne moremo presoditi, ali se je g. Kukovec pri tem stavku ravnal po zvenku besedi, ali mu je morebiti imponirala lepota drznega načela, ali pa ambicija, da za vsako ceno pove nekaj novega. Naj bo kakorkoli, tudi mi soglašamo z gosp. doktorjem, da bi se morala vreči stara borba med klerikalizmom in liberalizmom v 'ropotarnico', kakor se je izrazil, in da bi morali začeti novo življenje. Toda stvar ni tako enostavna, kakor izgleda, zlasti če izustimo samo stavek in če pri tem ne pomislimo, *kaj pomeni borba med klerikalizmom in liberalizmom in komu je treba odpravo tega boja pravzaprav priporočati*.

Besedica *liberalizem* je nekoliko obrabljena krilatice našega političnega življenja,« je nadaljeval Slovenski narod. »*V bistvu pomeni svobodoljubje v duševnem oziru, ljubezen do notranje, miselne svobode in samostalnosti, nadalje voljo do izvirnega življenja po svobodnih zakonih lastne vesti*. Tak je liberalizem, ki se je propovedoval pri nas. Moramo takoj reči, da je še danes na mestu, ker pomeni edino resno, stvarno in možno podlago kulturnega napredka. Ko smo se torej oprijeli takega liberalnega pokreta, smo ravnali dobro, ker smo s tem uvedli v slovensko kulturo svež element samotvorne energije na duševnem polju. Liberalizem pri nas ni nastopal proti pozitivnemu verstvu, ki ga je vsikdar spoštoval in celo branil. Pač pa je zagovarjal princip svobode na duševnem polju, kjer je smatral, da le on more regulirati medsebojne odnošaje različnih nazorov v kulturi, verstvu, filozofiji in življenju sploh. To, samo to, je bil liberalizem in pri nas. Mogoče, da pomeni liberalizem pri drugih narodih še nekaj drugega, recimo primes protestantske propagande. – Mi vpoštevamo liberalizem v navedenem plemenitem pomenu besede, kot *duševno svobodoljubje*. Liberalizem je še vedno na duševnem polju to, kar je bil za politično življenje demokratizem in parlamentarizem po dolgih stoletjih suženjskega podaništva v fevdalni in absolutistični dobi Evrope.

kolodvorskega društva 15. 12. 1923 dejal, da bo društvo postalo »torišče vsega strankinega delovanja in udejstvovanja«. (Tabor, 18. 12. 1923, Na delu za napredek Maribora)

⁴⁴ Ravnihar, *Moje življenje* pot, str. 163–164, 167–168.

Istočasno z liberalizmom v tem smislu se je pa med Slovenci pojavil klerikalizem, to je politična organizacija duhovnikov in cerkvenih dostojanstvenikov, ki nastopa z edino-zveličavnim političnim ter drugim programom in ki odreka ostalim strankam vsako upravičenost. *Klerikalizem je dejstvo*«, je poudaril Slovenski narod, »*in drugo dejstvo je to, da klerikalizma niso ustvarili liberalci, najmanj slovenski naprednjaki. Vreči boj med klerikalizmom in liberalizmom v 'ropotarnico' pomeni logično toliko, kakor odpraviti dejstvo klerikalizma med Slovenci, to se pravi obstoja klerikalne stranke in pa tistih ljudi, ki to stranko zagovarjajo in ki jo vzdržujejo*. Klerikalizma napredni Slovenci niso povzročili, niti ga niso ustvarili, zato nimajo nobene ingerence na to, da ga spravijo v ropotarnico. *Gosp. Kukovec bi bil moral to svojo najnovejšo modrost nasloviti na klerikalno stranko ter ji prijazno nasvetovati, naj likvidira. Upamo, da je tudi dr. Kukovec prepričan o nujnosti odprave klerikalizma med Slovenci in to ne samo v interesu čistega političnega življenja ter pristnega narodovega napredka, marveč tudi v interesu blagotvornega delovanja katoliške cerkve med Slovenci. Saj ni več skrivnost, da škoduje klerikalizem katoliški cerkvi in veri veliko več, kakor ji pa koristi. S politiko in političnim pritiskom ni mogoče pridobivati vernike ter jih utrjevati v ljubezni in udanosti do Božanstva*.

Stvari stoje torej nekoliko drugače!« je zaključil Narod. »Naš prijatelj g. dr. Kukovec se torej temeljito moti! Boj med klerikalizmom in liberalizmom, z drugimi besedami dejstvo obstoja klerikalizma med Slovenci je proketo resen fakt in danes žal tudi sila, ki se ne da streti s frazo o odpravi boja med klerikalizmom in liberalizmom. To idejo je treba propagirati med klerikalci. Napredni Slovenci pa do danes nismo hoteli res prav ničesar drugega, kakor odpravo klerikalizma, to je izrabe cerkve in vere v politične svrhe.«⁴⁵

Na pisanje Slovenskega naroda je še isti dan odgovoril Slovenec (izhajal je kot večernik), ki je prav tako kritično ocenil nasprotno stran. Narodovi zavrnitvi Kukovčevih predlogov se ni čudil, saj liberalci, če bi opustili boj s »klerikalizmom«, »sicer ne [bi] vedeli, čemu da danes sploh še obstojajo«. In nadaljeval: »Naš liberalizem od početka do danes ne dela drugega kakor da napada katolicizem in katoliško cerkev pod pretvezo 'klerikalizma'. Naš liberalizem je ljuto napadal katoliške verske dogme, jih proglašal za nasprotujoče golemu razumu in se iz njih norčeval ter proglašal za produkt paganizma, preostanek animizma in totemizma. Pravtako je napadal in še napada katoliško cerkev, njeno božjepravno uredbo in njen kulturni, javni in socialni delokrog, češ, da je to 'zloraba vere', ki da nima ničesar opraviti z javnim življenjem. To se pa pravi tajiti bistvo katolicizma.

Naš liberalizem«, je opozarjal Slovenec, »je zgodovinsko tesno zvezan s takozvanim prosvetljenstvom, z materializmom in vsemi ateškimi duhovnimi toki prošlega stoletja, z laicizmom in racionalizmom, kar je vse odkrito zagovarjal in propagiral. To vse ni samo izrecno protikatoliško, ampak tudi po bistvu protikrščansko, ako že hočemo ločiti med katolištvom kot konfesijo in pa drugimi krščanskimi veroizpovedmi. Dokaz za to je vseh 57 letnikov 'Slovenskega naroda'. Ako je to danes vsaj na-

⁴⁵ Slovenski narod, 23. 8. 1924, Malo poduka.

videz nekoliko drugače, ni to zasluga našega slovenskega 'naprednjaštva', ki živi dalje svoje samo v sebi zaključeno zaostalo življenje, ampak mogočnega časovnega toka, ki mu tudi naš starikasti liberalizem mora delati neizogibne koncesije.«⁴⁶

Slovenec je odločno oporekal Narodovi trditvi, da je liberalizem utemeljil svežo in samostojno duhovno moč slovenske kulture. Po njegovem je kulturna in politična zgodovina Slovencev govorila ravno nasprotno. »Nihče ni tako preganjal in tako malo spoštoval svobode nasprotnega prepričanja kakor ravno slovenski liberalizem. Kdor ni sprejel ploskih dogem našega naprednjakarstva, se je proglašal za nazadnjaka, rimskega hlapca, zarobljenca in nekulturen element. Nasprotno je naš katolicizem imel vedno odprta vrata za vsako resnično kulturno misel, socialni napredek in politično demokracijo. Naši politični zgodovinarji to enodušno sijajno izpričujejo. In ves boj zoper verska čustva, versko miselnost in versko orientacijo naše nacionalne kulture je začel in izzval naš liberalizem.«⁴⁷

Katoliška stran ni slovenskemu liberalizmu priznavala demokratičnega značaja tudi na političnem področju. Naš liberalizem demokratičen »nikdar ni bil in tudi danes ni« je zapisal Slovenec. »Baš naš liberalizem se je z vsemi štirimi branil demokracije, je srdito pobijal splošno in enako volivno pravico, napadal zadružništvo in delavsko strokovno združevanje ter se vsikdar zavzemal in tudi danes zavzema za absolutizem, centralizem, etatizem in socialno reakcijo proti demokratični svobodi in ljudskemu zamislu države.

Zato ves ta liberalizem spada samo še – v ropotarnico.«⁴⁸

Dan kasneje se je na pisanje Slovenskega naroda odzval še Narodni dnevnik. Opozoril je, da si ne lasti pravice odgovarjati Narodu v Kukovčevem imenu, vendar meni, da gre za razpravo o tako pomembnih načelnih vprašanjih, da želi o njih tudi sam povedati svoje mnenje. Pri tem je izhajal s stališča, »da je osnova članka v 'Slov. Narodu' popolnoma napačna in da bi bilo zato mnogo bolj umestno, če bi pisal 'Slovenski Narod' poduke sebi ko pa drugim.«⁴⁹

Narodni dnevnik je najprej opozoril, da v razpravi, ki se je odprla, ni bilo postavljeno vprašanje liberalizma kot duhovnega oziroma miselnega svobodoljubja, pač pa je tekla beseda »le o onem političnem liberalizmu, ki je strogo strankarsko opredeljen in ki je padel na stopnjo samo večnega oponiranja klerikalni stranki. Mislilo se je samo na liberalizem, ki avtomatično pravi belo, če reče klerikalizem črno. In da je tega liberalizma med nami mnogo, le premnogo, se je zlasti jasno pokazalo ob nastopu nove vlade.

Naravnost neverjetno je,« je ugotavljal Dnevnik, »s kako brezkritičnostjo je pisalo 'liberalno' časopisje da rabimo ta izraz, o novi vladi. Dejstvo, da so v tej vladi tudi klerikalci, je zadostovalo za najbolj površne sodbe in obsodbe. Noben argument se ni pretehtal, nobena vest kontrolirala, temveč čisti apriorizem [... je] vladal absolutno.

⁴⁶ Slovenec, 23. 8. 1924, V ropotarnico.

⁴⁷ Prav tam.

⁴⁸ Prav tam.

⁴⁹ Narodni dnevnik, 24. 8. 1924, O liberalizmu.

Napredna misel pa je pri tem propadala in zato je moral doživeti silen odmev po vsej Sloveniji klic, da s starim liberalizmom v ropotarnico!

Ta klic je bil tem bolj upravičen, ker je danes vsak kulturni boj preuranjen in zato neumesten. Naloga naše politike je, da spravi najprej v red naše gospodarstvo, naše finance, našo upravo in šele potem, ko bo z gmotnim blagostanjem prebivalstva omogočen tudi njegov kulturni napredek, bo prišel čas za kulturnobojno politiko.

Toda tudi kulturni boj ne sme biti apriorističen, še manj pa površen in ozkogruden. Verstvo ima največji pomen za človeštvo in predstavlja še danes eno najboljših sredstev za moralno življenje narodov. Politike se tiče verstvo le v toliko, v kolikor sega v javno življenje, v kolikor si lasti prevelikih pravic. Brez vsega priznamo, da klerikalizem obstoji in zavedamo se, da bo treba ž njim voditi še težke in naporne boje.

Toda nad klerikalizmom je mogoče zmagati le s pravim svobodomiselstvom, ne pa s starim liberalizmom.

Predvsem pa je treba doseči to,« je poudaril Dnevnik, »da se ne bo od zgoraj doli dekretiralo, kako morajo in smejo misliti naprednjaki. Načelo svobodomiselstva je treba uveljaviti popolnoma ali pa bo klerikalizem tako napredoval kakor dosedaj. Koliko najboljših prizadevanj, koliko lepih misli je bilo ubitih samo vsled nesvobodomiselstva liberalcev. Kdor ni slepo sledil strankarskim doktrinam, kdor se ni hotel odreči objektivnosti, ta je bil proglašen za izdajalca in posledica tega je bila, da je število naprednih borcev padalo in da se je odtegnil od javnega življenja eden za drugim.

Vsi vemo,« je pribil Dnevnik, »da je največja lastnost (nesreča – op. J. P.) naprednjakov v njihovi razcepljenosti. Vsi pa vemo tudi to, da je nastala ta razcepljenost samo zato, ker se v vodilnih naprednih političnih krogih ni poznalo nobene liberalnosti, ker se ni iskalo sobojevnikov, temveč samo ubogljive in vsemu prikimajoče člane.«

In »nesreča naprednih in svobodomislenih Slovencev je, ker je prišla vsa njihova politična moč v roke ljudi, ki niso poznali svobodomiselstva, temveč samo klikarstva. Ti so pogнали skupino za skupino iz skupne napredne stranke in ti še danes večajo razdor, ker ne trpe nobenega drugega mnenja ko svojega. Vsem tem ljudem je pravo svobodomiselstvo tuje in zato je njih liberalizem postal navadno klikarstvo.

S starim liberalizmom je treba končati,« je sklenil Dnevnik. Treba ga je spraviti v »ropotarnico, med staro šaro. Živi pa naj pravo svobodomiselstvo in pravo naprednjaštvo, ki ima na svojem praporu zapisano: Naj živi kritika in ki je tako močno, da kritiko tudi prenese.

Končno pa je treba tudi delati, ne pa samo govoriti o naprednjaštvu. Svobodomiselstvo kot okrasek je mrtvo, samo svobodomiselstvo kot izvajana dolžnost ima zmisel.

V tem je zmaga nad reakcionarnostjo in v tem je zmaga nad klerikalizmom. Vse drugo pa je le govorjenje, nikomur v korist in nikomur v nevarnost.⁵⁰

Odziv Narodnega dnevnika je pokazal, da so Kukovčevemu razmišljanju pritrdili

⁵⁰ Prav tam.

tudi zunaj političnega prostora, ki ga je obvladovala SLS. Dnevnikov članek, katerega avtor je bil najverjetneje nekdanji liberalni »starin«, od aprila 1924 pripadnik NRS dr. Vladimir Ravnihar, je opozarjal na precej resnic o slovenskem političnem liberalizmu, tako kot je tudi pravilno poudarjal, da so Kukovčeve kritične misli zadevale le-tega in ne načela duhovne in politične svobode. Članek je podpiral idejno umiritev, ki je v medsebojnih, tudi upravičenih obtožbah nasprotne strani, nista sprejemala ne Slovenski narod in ne Slovenec. Nadaljevala sta tisto, kar je v svojih spominih kasneje zapisal Ravnihar: Slovenci so se »tudi v novi državi (Kraljevini SHS/Jugoslaviji – op. J. P.) šli liberalce in klerikalce [... in] ta zastareli inventar privlekli v svoje novo stanovanje, namesto da smo ga pustili v ropotarnici. Saj so čakali svoje rešitve povsem novi problemi, ki so zanimali vse Slovence brez razlike njihovih strankarskih otenkov in ki bi nam ob pravilni rešitvi zagotovili udobno, brezskrbno nacionalno življenje.«⁵¹

III.

Istega dne, ko je Slovenski narod Vekoslavu Kukovcu namenil svoj »poduk«, sta se v Rogaški Slatini na skupni seji zbrali načelstvi SDS za ljubljansko in mariborsko oblast. Zasedali sta dva dni in po razpravi o obstoječih političnih razmerah sprejeli sklepe, v katerih sta neomajno podprli jugoslovanski nacionalni in državni unitarizem. Davidovićevo vlado sta obtožili, da s svojo politiko ogroža nerazdeljivost države, zato razumeta »padec sedanjega režima kot eksistenčno vprašanje našega nacionalnega obstoja ter najostrejšo borbo proti temu režimu kot svojo patriotsko dolžnost«. Posebej sta poudarili »še dolžnost vseh naprednih elementov med narodom, da neomajno vztrajajo v boju proti klerikalizmu kot najopasnejšemu sovražniku našega narodnega napredka in dosežene svobode«.⁵² S tem sta nedvoumno pokazali, da vztrajata pri doslednem liberalnem kulturnoboju stališču in ne odstopata od ostrega idejnega in političnega boja proti katoliški strani. Za Kukovčeva prizadevanja, da bi ga s suvereno idejno in politično držo na liberalni strani presegli, se nista zmenili, zato je Kukovec, »ker ne soglaša s točasno taktiko stranke«, na omenjeni seji izstopil iz mariborskega oblastnega načelstva JDS.⁵³

Po Kukovčevem izstopu iz vodstvenega kroga SDS na Slovenskem se je ponovno oglasil Narodni dnevnik, ki je opozoril, da je od ljubljanskih glasil SDS le Slovenski narod poročal o njegovem izstopu, medtem ko Jutro tega ni storilo. Dnevnik je nato navedel glavne poudarke, sprejete na seji načelstev SDS v Rogaški Slatini, in pripomnil, da je »po znanih člankih dr. Kukovca (...) jasno, da dr. Kukovec na tako resolucijo (sklepe – op. J. P.) ni mogel pristati, kakor je enako gotovo, da ne more

⁵¹ Ravnihar, Mojega življenja pot, str. 267. O Ravniharjevih dotedanjih izkušnjah z liberalnimi »mladini« – »klikarji« v vodstvu slovenskega dela JDS/SDS – gl. str. 148–155, 158, 162–171, 174–177. O Ravniharjevem pogledu na vero in politični katolicizem gl. str. 267–273.

⁵² Tabor, 26. 8. 1924, Komunikacije seje JDS; Jutro, 26. 8. 1924, Iz demokratske stranke: seja načelstva JDS za ljubljansko in mariborsko oblast v Rogaški Slatini.

⁵³ Tabor, 26. 8. 1924, Doma in po svetu. Iz seje oblastnih načelstev JDS. Gl. tudi Slovenski narod, 26. 8. 1924, Politične vesti. Izstop dr. Kukovca iz načelstva demokratske stranke.

biti nobenega resnega politika, ki bi se mogel povzpeti do trditve, da je od sedanjega režima odvisen obstoj slovenskega naroda. Na tako slabotnih nogah pač ne stoji slovenski narod, da bi mogel ogroziti njegov obstoj kak režim, vsaj je ranjka Avstrija s svojimi izrecno protislovenskimi režimi zadostno dokazala, da je narod močnejši od vseh režimov.«⁵⁴

Narodni dnevnik, v katerem se je tudi ob tej priložnosti verjetno oglasil Vladimir Ravnihar, je znova opozoril še na značajske lastnosti voditeljev slovenske SDS in napake liberalne politike po letu 1918: gospodje v vodstvu SDS so pokazali, da so »nepomirljivi, da je slej ko prej njih deviza, da mora obveljati vedno le njihova volja, da je za nje celo kompromis nesprejemljiv«. – »In tako se je moralo zgoditi, da je izgubila samostojna demokratska stranka zopet enega svojih najodličnejših voditeljev in da je celo njen bivši minister izstopil iz njenega načelstva.

Nas seveda ne boli, kako se razvija navzdol samostojna demokratska stranka in tudi nas ne brigajo interne zadeve samostojne demokratske stranke,« je nadaljeval Dnevnik. »Toda vsa stvar je značilna in važna za vso napredno javnost in zato ne moremo iti preko nje z molkom, zlasti še, ko molči samostojno demokratsko časopisje, čigar sveta dolžnost bi bila, da stvar pojasni.« Dnevnik jo je takole:

»Od prevrata dalje se opaža v slovenski napredni politiki vedno isti pojav. Vodstva napredne stranke so se polastili gotovi ljudje in kdor se tem ljudem ni slepo pokoraval, kdor si je drznil imeti tudi svojo voljo, ta je postal v stranki nemogoč, tega se je z intrigami in napadi k izstopu skoraj prisililo. Tako se je zgodilo, da so po vrsti izstopali iz demokratske stranke napredni kmetje in vstopali v SKS in za njimi so izstopali nižji uradniki in delavci ter si ustanovili svojo NSS. Toda proces razpadanja še ni bil ustavljen in celo najzvestejšim je bilo nemogoče obstati v terorističnem ozračju JDS, kakor se je tedaj imenovala današnja samostojna demokratska stranka. Sledil je izstop NNS (mišljeni so nekdanji člani JDS, ki so od 20. januarja 1923 do 24. aprila 1924 delovali v okviru obnovljene Narodno napredne stranke – op. J. P.) in še pred tem vstop bivših članov JDS v NRS. In sedaj prihaja končno še dr. Kukovec do tega, da mora izstopiti iz načelstva one stranke, za katero je dolgo požrtvovalno delal in katero je obvaroval pred razpadom v najbolj kritičnih časih.

In zakaj to odpadanje, zakaj to stalno manjšanje samostojne demokratske stranke, zakaj ta desorganizacija napredne javnosti?

Odgovor je na dlani! Zato,« je pojasnil Narodni dnevnik, »ker vladajoča skupina v vodstvu samostojne demokratske stranke ne pozna nobenega svobodoljubja, zato, ker ne trpi nobenega mnenja poleg svojega. In naravna posledica tega je, da so obdani sedanji voditelji samostojne demokratske stranke samo s povprečnimi možmi, da pa so vse markantne osebnosti že davno zapustile njene vrste.« Bistvo naprednjaka je namreč, »da je kritičen, zato mora biti tudi prava napredna stranka liberalna do svojih pristašev, ne pa jim gotovo osebno mnenje vsiljevati. Naprednjaki ne morejo imeti zmisla za diktate in zato je moralo rasti število onih, ki se niso udeležili volitev, zato so bile 18. marca l.[anskega] l.[eta] tepene napredne stranke ne od SLS, temveč

⁵⁴ Narodni dnevnik, 27. 8. 1924, Samo mi!

od pasivnosti naprednih volilcev.« Na liberalni strani je torej treba zagotoviti prave demokratične razmere, pravo demokracijo, »ki bo dejanska, ne pa samo v pozabljenem programu svobodomiselna«. ⁵⁵

Na podoben način je razmišljal tudi Vekoslav Kukovec, ki je konec avgusta 1924 v Narodni dnevnik prispeval še en članek. V njem se je zavzel, naj liberalna stran brez ideoloških in političnih predsodkov gleda na reševanje vprašanja notranje državne ureditve. Po njegovem mnenju je bilo zagovornikom sodelovanja s SLS in HRKS pri rešitvi tega vprašanja neutemeljeno pripisovati naklonjenost »klerikalizmu« ali »radičevstvu«. Liberalnim in jugoslovanskim krogom zaradi tega ni treba, »da postanejo klerikalci ali radičevci, kakor je tudi samoobsebi razumljivo, da ne more biti nikakor škoda za stvar, ako na reševanju vprašanja z nami sodelujejo takozvani klerikalci in radičevci, ker je v soglasni rešitvi velikega vprašanja videti jamstvo solidnosti rešitve. Naši narodni stvari bo torej storil uslugo mož, ki brez predsodkov drobce slovenskega naprednjaštva, na katerikoli podlagi zbere in jih angažira pri pozitivnem sodelovanju na reševanju predstojećih vprašanj pod sedanjo vlado Ljube Davidovića.« Sicer pa: »Kdor misli, da mora biti v opoziciji, svobodna mu je opozicija, kdor ima občutek, da je naša rešitev v pozitivnem sodelovanju, mora mu biti svobodna pot, če dogovor ni mogoč. Za kako ulogo se jaz v tem položaju nikakor ne potegujem in bom Boga hvalil, če mi ostane moja svoboda, v kateri upam biti koristen svojemu narodu z odkrito besedo.« ⁵⁶

Kukovec od svojih stališč in kritičnih ocen politične usmeritve slovenske SDS ni odstopil. Na to je opozoril še v Novi dobi, ko je obenem poudaril, da ne zanika nevarnosti t. i. klerikalizma – »nasprotno. Vse to je tudi meni znano, ker sem hodil v isto šolo kakor dr. Žerjav. Tudi sam sem na seji (v Rogaški Slatini – op. J. P.) izjavil, da naj meni dela kake očitke, kdor je v boju zoper klerikalizem osebno več žrtvoval, nego jaz in da naj se meni dotičnik javi, kar se pa ni zgodilo. Vzroki mojega odpora so bili na imenovani seji obrazloženi od moje strani s tem, da želim jaz drugo pot za utrditev stranke in ne ono, po kateri hodi načelstvo JDS. (...) Jaz sem tudi izjavil na seji v Slatini, da se ne ločimo v programu, ampak v izvrševanju programa. Tak voditelj, kakor je dr. Žerjav, bi vsled svoje izvanredne nadarjenosti in energije lahko z drugimi sredstvi dosegal trajnejše uspehe.« Zato ni odobral sklepa slatinske seje in površnega boja proti klerikalizmu. »Ne bi se spodobilo, da sedim v vodstvu stranke, ako sem odločen za svoje ideje se boriti, ako mi izjavlja voditelj stranke, da bo šel mirno na dnevni red preko mojih patrijotičnih pomislekov. Ta borba je idejna borba in ne osebna in ne more nikomur škodovati, ampak narodu in stranki le koristiti.« ⁵⁷

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ V.[ekoslav] Kukovec: Radi orijentacije. V: Narodni dnevnik, 29. 8. 1924.

⁵⁷ Vekoslav Kukovec: Moje stališče. V: Nova doba, 30. 8. 1924. – Glede Kukovčevega odnosa do klerikalizma lahko opozorimo na njegovo opozorilo iz oktobra 1921, ko je na zboru zaupnikov JDS 16. 10. 1921 v Ljubljani kot njen predsednik izjavil, da Slovencem najbolj »škoduje klerikalizem, ki hoče zavreti konsolidacijo v državi«. (Jutro, 18. 10. 1921, Sijajni zbor zaupnikov JDS.)

IV.

Tako kot ni Kukovec odstopil od svojih stališč, niso od njih odstopili tudi v slovenski SDS. Slovenski narod, ki je po oblikovanju sedme Pašičeve vlade 27. marca 1924 izjavil, da »še nikdar niso bile šanse protiklerikalnega boja tako ugodne, tako na dlani, kakor v sedanji situaciji!«,⁵⁸ je na podlagi poudarka o istovetenju verskih interesov in političnega delovanja na katoliški strani,⁵⁹ vztrajal pri dotedanjih liberalnih idejnih, socialnih in političnih načelih.⁶⁰ Ponovil jih je v zadnjih dneh avgusta 1924, ko je v članku Dve strani zapisal, da ima slovenski politični katolicizem dvoje temeljnih značilnosti: »Najprvo tisto nametavanje zapadno-evropskih političnih in kulturnih gesel, potem pa duševno stališče napram ostalim, drugomislečim strankam«. To liberalno oceno političnega katolicizma je Narod izrekel ob opozorilu, da njegovi predstavniki zagovarjajo ideje, ki jih v resnici notranje ne priznavajo. Tako je bila demagoška Krekova ideja o ločitvi cerkve od države, saj ob tem ni priznaval načela, »da ni več mesta za klerikalno, to se pravi za cerkveno-politično stranko v svobodnem javnem življenju, ki se mora prejkoslej upravljati samo po strogo strokovnih stališčih«. Prav tako so »klerikalci propagirali združeno idejo (...) [in] to storili iz golega, strankarsko-sebičnega momenta, ker so v takem pokretu videli močan oslon klerikalno-strankarske politične organizacije«. In tako ravna tudi danes. Zavzemajo se za razne nove ideje, »ker upajo harangirati (spodbujati – op. J. P.) ljudske nagone in privabiti široke plasti neukega delavstva in seljaštva nazaj v klerikalne organizacije. Kaj hočejo klerikalci recimo s svojimi polkomunističnimi idejami, kaj s svojim krščanskim socializmom, ki ga v praksi sprovajajo kot kapitalistično gospodarstvo. (...) Enako je z idejami demokracije, ljudovlade, parlamentarizma itd., kar klerikalni strokovnjaki pobijajo kot izrodke modernega duha ter kažejo na hierarhični katoliški princip, kjer deluje mesto 'mase' načelo vodstva itd.«⁶¹

Slovenski narod je v navedenih poudarkih razkril temeljni paradoks v razmerju med katolicizmom in liberalizmom na Slovenskem. Kot je dokazal dr. Janez Markeš, je namreč moderni evropski liberalni projekt na Slovenskem udeležila katoliška ideološka sredina, ki se je prištevala k vrednotam predmodernosti in se je sami modernosti tudi upirala.⁶² To je izbral liberalizem, ki je brez utemeljitve v lastni ideologiji opozarjal na negativne strani v ravnanju katoliškega gibanja in do njega razvil »močno tekmovalno razmerje, ki se je vse manj utemeljevalo v modernosti in njenih vrednostnih podlagah, vse bolj pa na kulturnem boju in protikatoliških ideologijah.«⁶³ Modernost je postala orodje deloma celo sprevrženega ideološkega boja v imenu liberalizma.

»Naši klerikalci so dovolj pokazali, da znajo sovražiti moderne ideje«, je v smislu

⁵⁸ Slovenski narod, 23. 4. 1924, Priprave na volitve.

⁵⁹ Slovenski narod, 24. 8. 1924, »Liberalni« centralizem.

⁶⁰ O socialnem, političnem in idejnem značaju slovenskega liberalizma po oblikovanju Narodne oziroma Narodno napredne stranke na Kranjskem gl. Perovšek, Na poti v moderno, str. 49–59.

⁶¹ Slovenski narod, 26. 8. 1924, Dve strani.

⁶² Janez Markeš: Točka nacionalnega nesporazuma. Ljubljana 2001 (dalje: Markeš, Točka nacionalnega nesporazuma), str. 78, 79, 143. Prim. tudi str. 155, 247.

⁶³ Prav tam, str. 252.

gornjih ugotovitev v navedenem članku nadaljeval Slovenski narod. »Poglejmo našo književnost, njeno križevo pot! Spomnimo se preganjanja, ki so ga bili deležni slovenski učitelji, ker se niso pokoravali klerikalnim diktatom *in ker so želeli svobodno duševno življenje po lastni uvidevnosti in po notranji vesti, kar mora biti najsvetejša zadeva vsakega naroda in vsega življenja*. Kakšen odnos pa imajo klerikalci, ki se vedno bijejo na moderne ideje, do znanstva, do svobodnega znanstvenega izsledovanja?! Vse pobijajo, kar ne odgovarja njihovim interpretacijam Božanstva in drugih verskih pojavov v človeški zgodovini!

Oni so napram tistim, ki se jim ne pokoravajo, ki izpovedujejo druge ideje in druge zamisli tuzemskega življenja, države in narodnosti, največji demagogi«, je opominjal Narod. »Nikdar še niste slišali iz ust klerikalnega voditelja, inteligenta ali priprostega pristaša besedo spoštovanja in čislanja nasprotnega mnenja in stališča. Vse, kar ni klerikalno, nosi na sebi madež sebičnosti, omejenosti, nemoralnosti ter drugih sličnih grdih lastnosti. Klerikalizem (...) [se] dobro zaveda, da propade v trenutku, ko opusti pred svojimi masami drugo stališče, da zamre med pametnim slovenskim ljudstvom, čim prizna, da so na svetu mogoča še druga stališča in da ta druga stališča smejo in morajo uživati isto spoštovanje in isto upoštevanje, kakor lastna. *Odtod, iz tega nemoralnega stališča sodobnega klerikalizma do naše družbe, do naše kulture, do nasprotnih stališč in idej, do nasprotnih osebnosti in voditeljev, skratka do nasprotnih kulturnih in političnih pokretov izhaja sedanja osebna, nemoralna, demagoška nota našega političnega boja, ki pomeni resnično nevarnost naše kulturne bodočnosti*. Klerikalizem napreduje samo z moralnim osumljanjem nasprotnega tabora, *on živi od tega, da podstavlja egoistične, nizkotne [metode] nasprotnim idejam in ljudem, on deluje s profanacijo javnega boja, ki bi moral biti svež in čist, moralno čist, kakor se spodobi med človeškimi bitji, ki so se rodila, da žive skupno in da skupno proživljajo, premišljajoč in delujoč to kratko življenje*. Klerikalizmu ni čistost javnega boja in javnega življenja nobena svetinja. *Odkar je dr. Mahnič zaklical v svet, da se je treba ločiti v vseh panogah javnega in zasebnega življenja, je prišlo v slovensko družbo in v slovensko ljudstvo tisto razkolno razpoloženje, ki je ločilo brata od brata, sestro od sestre samo radi pristaštva h klerikalni organizaciji in stranki. To ločitev naše družbe in našega ljudstva propoveduje še danes klerikalizem, samo še s hujšimi in še bolj nemoralnimi sredstvi moralnega osumljanja in uničevanja nasprotnih stališč. Klerikalizem ne priznava enakovrednosti kulturnih in političnih stališč, ki izhajajo iz globoko-uverjenih osebnosti, iz vesti in prepričanja*. Mesto tega zahteva brezpogojno pokorščino in posnemanje tujih misli brez lastne uvidevnosti. Odtod tista moralna degradacija nasprotnih političnih strank. Klerikalizem živi od nagonov in ti nagoni se morajo poplaviti s sovražnostjo in z nizkotnim pogledovanjem na vse, kar ni istega klerikalnega mnenja.

To sta tisti dve črti, ki karakterizirata sodobni klerikalizem in posebej še klerikalizem med Slovenci«, je zaključil Slovenski narod. »*Jasno je, da sta najbolj nevarni točki našega duševnega in kulturnega ter političnega razvoja, ker ubijata vse zdrave kali človeške družbe in jo usmerjata k vsečloveškemu medsebojnemu poboju*.«⁶⁴

⁶⁴ Slovenski narod, 26. 8. 1924, Dve strani.

Težke Narodove besede so izražale značilno liberalno idejno nepopustljivost, ki pa se ji ni odrekel tudi Slovenec. Ta je nekaj dni pred tem liberalizmu očital, da hoče verstvo izbrisati vsaj iz javnega življenja, če ga že ne more iz zasebnega. »Kajti liberalizem, ki je svetovni nazor neomejenega pridobivanja in večanja materialnih dobrin, vidi v religioznem gledanju na svet svojega največjega nasprotnika.« Tudi v Kraljevini SHS so skušali z vsemi sredstvi ovirati, in če bi bilo mogoče, tudi povsem onemogočiti dejavno izražanje verskega mišljenja, kot je značilno le za katoliške narode v njej. Po Slovenčevem poudarku so poleg države hoteli katoliško versko zavest ubiti tudi slovenski liberalni jugoslovanski unitaristi, ki so prek telesnovzgojne organizacije Sokol, Organizacije jugoslovenskih nacionalistov in svobodomiselnega učiteljstva izjavljali, da je katolištvo največja ovira asimilaciji Jugoslovancev v en narod. Toda liberalni unitarizem se vara, če misli, da se lahko s sredstvi uradne jugoslovanske propagande uduši katoliško čustvo, izbriše verske razlike med Jugoslovanci ter Slovence, Hrvate in Srbe stlači »v en lonec versko-brezbrižnega poganskega lažinacionalizma. Vsi trije narodi bodo slejkoprej ostali samosvoje kulturne enote, ki bodo sodelovale v eni državi v duhu demokratskega sporazuma, nikakor pa ne postanejo ena homogena masa z oficielno vsiljenim liberalno-etastičnim svetovnim nazorom na komando in pritisk od zgoraj in po propagandi peščice veri in ljudski duši odtujene inteligence.«⁶⁵

V.

Liberalizem in politični katolicizem sta ob Kukovčevem klicu leta 1924, da bi preseglji kulturni boj, ostala vsak na svojem bregu. Tako kot pred tem, je bilo katolištvo prisposoda za coklo napredka za liberalce, »napredneži« pa so bili v očeh tradicionalistov prisposoda za osebnostno, idejno in družbeno sprevrženost.⁶⁶ Liberalizem je svoje poglede o katoliški strani ob tej priložnosti podkrepil še s kritično opazko o prepričanju njenih predstavnikov, da imajo v zakupu vse velike ideje tega sveta, pri čemer SLS »pita javnost s svojimi večnimi načeli, dasi so v resnici (...) [le] zlitine modernih, po klerikalni inteligenci neprebavljivih idej«. Cerkev je danes brez razloga v boju z modernim človeštvom, ki hrepeni kvišku k svoji idealni popolnosti, je zatrdil Narod, izkrivljeni katolicizem, kakršnega oznanjajo klerikalne stranke, pa potrjuje, da se Cerkev ne sme mešati v zgodovinske pojave. Zato naj klerikalne stranke ne vežejo svojih programov, to je svojih tuzemskih, gospodarskih, socialnih in drugih programov z bistvom nebeškega poslanstva Katoliške cerkve in naj ločijo politiko od vere in Cerkve.⁶⁷

Zaključno besedo v Kukovčevi zgodbi leta 1924 pa si je vzel Slovenec. V članku, ki ga je obenem izkoristil za napad na Gregorja Žerjava in politiko SDS, je ugotavljal, da vse, »kar je med demokrati slabega in korumpiranega (pleve) pojde z Žerjavom,

⁶⁵ Slovenec, 20. 8. 1924, Živa priča. – O jugoslovanski narodnounitaristični misli in politiki slovenskih liberalcev v prvi polovici dvajsetih let gl. Perovšek, Liberalizem in vprašanje slovenstva, str. 119, 124–163, 175–178, 181–197, 238–257.

⁶⁶ Prim. Markeš, Točka nacionalnega nesporazuma, str. 220.

⁶⁷ Slovenski narod, 6. 9. 1924, Mnogoličnost in oportunitizem; 5. 9. 1924, Razorožitev.

a kar je poštenega (kleno zrno), kar slovensko čuti, je na strani Davidovićeve struje«.
– »Oni, ki so se ločili od Žerjava, naglašajo: Dovolj je bilo sovraštva; hočemo sporazum. Pribičević in Žerjav sta sejala samo sovraštvo. Nihče več ne verjame bajki, da so 'klerikalci' in Hrvati antidržaven element. To je samo bav-bav, s katerim sta operirala generala samostalne SDS.

Proces razpadanja Žerjavove stranke se nadaljuje. Dr. Kukovcu sledijo še drugi.«⁶⁸

* * *

Slovenčeva napoved o razpadanju SDS se ni uresničila, saj se je liberalizem, ki ga je tedaj posebjal Gregor Žerjav, ohranil kot politični dejavnik. V drugi polovici dvajsetih let se je celo okrepil, v prvi polovici tridesetih pa je, kot podpornik režima kraljeve diktature, imel dominantno politično vlogo na Slovenskem. Obenem s svojim političnim položajem je, čeprav se je v drugi polovici tridesetih let sesul, še nadalje ostril protikatoliško kulturnobojno ost in s svoje strani vzdrževal tradicionalno ideološko napetost na Slovenskem. *Pium desiderium* – pobožna želja Vekoslava Kukovca, da bi jo pospravili v »ropotarnico«, se ni uresničila. Kako bi ob ponujeni liberalni roki idejne in politične umiritve, za katero se je zavzel Kukovec, ravnala katoliška stran, lahko sicer razmišljamo na različne načine in v različnih smereh, dejstvo pa je, da je liberalizem s tem izgubil priložnost, da bi ideološki nestrpnosti in miselnemu nasilju na Slovenskem odrekel podporo in se od-rešil zgodovinske odgovornosti za njune posledice. Toda nič od tega se ni zgodilo. Slovenski ideološki kompleks je živel naprej in se skupaj s tretjim temeljnim ideološkim dejavnikom – komunizmom – razrašal v nadaljnje boleče razsežnosti.

Jurij Perovšek

THE PIUM DESIDERIUM OF DR VEKOSLAV KUKOVEC IN 1924

S U M M A R Y

After the political parties had divided the whole of the Yugoslav Slovenia in the first decade after the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes / Yugoslavia, virtually no aspirations appeared in Slovenia to overcome the generally established mutual political exclusion. The national substance was still most adversely affected by the division between the so-called clericals and liberals, which had already decisively characterised the political life of Slovenians even in the Austrian period. After 1918 this conflict only persisted and became even more evident.

One of the few proposals after the establishment of the Yugoslav state to appease the conflict between the Catholics and liberals – in fact possibly the only one – was made in the summer of 1924. At that time one of the most visible Slovenian liberal politicians in the first decades of the 20th century, Dr Vekoslav Kukovec, published an article entitled *Beseda v važnem trenutku* (A Word in a Vital Moment) in the independent political newspaper *Narodni dnevnik*, cautioning against the ruthless political struggle against the Catholic side. The article was published after the resignation of the government consisting of the Serbian National Radical Party and the all-Yugoslav Independent Democratic Party

⁶⁸ Slovenec, 5. 9. 1924, Dr. Kukovec proti dr. Žerjavu.

(hereinafter SDS), which also included the majority of the Slovenian liberal camp, taking place on 27 July 1924. On the same day a new government was formed, which included the Slovenian People's Party (hereinafter SLS) as a Slovenian representative.

This formation of the new government on 27 July 1924, which also included the SLS, resulted in strong political adversity as well as more or less concealed ideological distress in the Slovenian SDS. At that moment Vekoslav Kukovec, in his article published on 2 August 1924, wanted to prevent a new intensification of the ideological and political passions in Slovenia on the basis of his own political experience and knowledge of the disposition in his political party. However, the leadership of SDS in Slovenia ignored his warnings. The leading liberal newsletter *Jutro* proclaimed him a defeatist, but Kukovec refused to renounce his viewpoints. On 12 August 1924, at the gathering of the SDS and the liberal Independent Peasant Party in Središče, he argued that they should »put an end to the struggle between clericalism and liberalism« and that the liberal politics should orient itself on the basis of the European and global problems, not according to petty differences. Once again his appeal was unsuccessful. On 23 August 1924 the liberal newspaper *Slovenski narod* rejected him, stating that the Catholic side should first stop abusing the Church and religion for political purposes. Furthermore, at the two-day session on 23 and 24 August 1924 the leadership of the Slovenian part of the SDS adopted a decision that it was the duty of all liberally-oriented people to remain steadfast in the struggle »against clericalism as the most dangerous enemy of our nation's progress and freedom«. Consequently Kukovec resigned from the party leadership.

After this unsuccessful attempt at convincing the liberals to support the ideological appeasement in Slovenia, Kukovec's efforts resulted in a debate between the *Slovenski narod* and the Catholic Slovenec newspapers, in which both of these publications expressed the characteristic contemporaneous ideological rigidity of the cultural struggle. The "*pium desiderium*" – pious hope of Vekoslav Kukovec to put an end to this struggle did not come to pass. We can only speculate about how the Catholic side would have reacted had the liberal side offered ideological and political appeasement that Kukovec argued for. However, it is certain that by not doing so liberalism lost an opportunity to denounce the ideological intolerance and intellectual violence in Slovenia and thus exempt itself from the historical responsibility for the consequences. However, none of this happened. The Slovenian ideological complexes lived on, and together with the third basic ideological factor – communism – attained further painful dimensions.